

szava is elég lehet, hogy megzörgesse bilincseit a determinizmusba vert világ.”

Valóság és képzelet határának keskeny sávján egyensúlyozva e novellák mindentudó elbeszélője nemritkán szentenciákban fejezi ki magát: „Az igazság, az erkölcs és sok más pozitív töltésű fogalom, gondoltam, nem más, mint védekezés a halállal, a megsemmisüléssel szemben”, vagy másutt: „Csak így tágíthatók ki a végesség határai, s győzhető le az idő, amely könyörtelenül elbánik mindennel, ami kilép a létezés előtti homályból, és megmutatja magát, hogy cserében lemondjon a tökélyről, amilyen a nemlétből volt.” Ezek azonban érdekes módon nem teszik filozofikusakká vagy intellektuálisakká még a kifejezetten az irracionálisra rájátszó szövegeket sem, sokkal inkább emelkedetteknek vagy meditatívoknak mondhatnánk őket. Mert átjárja őket a tehetetlen beletörődés végső nyugalma, hogy a rövid emberélet „bármely pillanatban kioltható, s nem remeg bele a világ rendje, és nem rendül meg tőle a lányok szíve”, az ember parányságának a tudata.

S nem utolsósorban az „élő”, léletszerű figurák mentik meg a Grendel-szövegeket az esszéisztikus intellektualitástól. Minden novellában ott a cselekmény, életek esszenciája csapódik ki akár csak néhány oldalon is. Ezek a történetek — bármennyire képtelen léhelyzetet vagy irracionális sorsot jelenítsenek is meg — sohasem szenzációszak. Csupán elegendők. Elegendők arra, hogy teljes mértékben betöltsék a novellákat, hogy fenntartsák érdeklődésünket. Ugyanígy ezeknek az írásoknak a stílusa sem szenzációs. Nyelvezetük letisztult, dísztelen, mégsem kopár. Csupán elegendő egy kompakt novellavilág létrehozására.

Minden lehetséges, ezért minden magától értetődő, természetes ezekben a novellákban, melyek nem könnyed storyk, de nem is megfejthetetlen rébuszok. A nagyfokú írói mesterségbeli tudás mellett éppen ez: a befogadhatóság, a stílus és a nyelvi anyag egyszerűsége teszi Grendel Lajos legújabb kötetének szövegeit meggyőzőekké, mi több: emberközeliékké.

TOLDI Éva

S Z Í N H Á Z

ÁTTÜNTETÉSEK

Ígéretesen kezdődik az előadás: részben még égnék a nézőtéri lámpák, mikor Döbrei Dénes és Bakota Árpád egy-egy kényelmes karosszékben helyet foglal a közönséggel szemben, a két színész néhány percig fi-

Végel László: *Áttüntetések*. — Szabadkai Népszínház. Rendező: Ljubiša Ristić. Díszlet és jelmez: Bjanka Adžić Ursulov. Zene: Lengyel Gábor. Szereplők: Döbrei Dénes, Bakota Árpád, Törköly Levente, Bada Irén, Gyenes Zita, Tanja Tasić, Varga Henrietta, Búbos András, Arcson Rafael és Vajda Tibor.

gyel bennünket (Kik ők és miért vizsgálnak bennünket? — cikázik át bennem a gondolat, s nyilván nem egyedül vagyok, aki kezdi kellemtelenül érezni magát.), majd elhangzik az első mondat: „Mit gondolsz, mikor valósul meg a kommunizmus itt Bácskában?” (Valóban mikor? S másutt mikor? Vagy ott — távol, közel — már kommunizmus lenne? Mi megint lemaradtunk? Hogyan? Miért?) Sorjáznak tovább a kérdések és a válaszok — köztük provokatívak is. „Ki kell dobni a gazdát” — mondja az egyik. Továbbá: „Aki máma nem rombol, az mind bűnös.” Vagy: „Az egyes ember nem létezik.” De mintha már nem nekünk címeznék őket, egyre inkább úgy tűnik, a két fiatalember csak beszélget egymással, tőlünk függetlenül. Kár, érdeklődésünket már felkeltették, s amiről említést tesznek, például a sztrájkok, semmiképpen sem távoliak mindennapi valóságunktól. Aztán bevonul egy nő, megáll az egyik asztalnál, kenyeret vesz elő, szeleteli, ha jól látom, ken rá valamit. Érteni vélem, a két fiatalember beszélgetése afféle témafelvető bevezetés volt, most kezdődik az előadás, amely majd arról szól, amire egy-egy elejtett kérdés vagy kijelentés utalt. Azután kezdem nem érteni, amit látok és hallok. Mintha egészen másról szólna a folytatás, mint amit a „prológus” ígért. S különben is ki kicsoda, mikor játszódik mindez, miféle helyszíneken, milyen a szereplők közötti kapcsolat, ki kinek micsodája, miért beszélnek egyszer szerbül, máskor magyarul? Teljes a zűrzavar. S különben is szimplán illusztratív minden jelenet. Egy súlyemelőnek öltözött férfi olykor kijelenti, hogy tenni kell valamit, cselekedni kell, s ennek bizonyítékául rendre feje fölé kapja a súlyzót, közben pedig korholja az egyik férfit, aki főszereplő ugyan, de a nevét sohasem mondják ki, hogy magyar létére szerb nője van. A súlyemelő tehát afféle magyarkodó. Egy asztalnál munkások ülnek, akik szintén a cselekvés szükségéről szólnak meg a pártot említik. Közvetlenül mellettük két frakkos férfi kapaszkodik fel egy székre, pezsgőspoharakat ürítenek, ők a polgárok, az egyik nagyságos úr, így szólítja a társa, aki hozzá hasonlóan részeg disznóként viselkedik, így ripacszkodják a színészek, egyikük a hitleri seregek biztos sikerére, a másik pedig az első igazi magyar molesztárra, Jávor Pálra iszik. Ezt követően a színpadra vezetnek egy veres arcúra maszkírozott férfit, akit társai ápolásba vesznek, szedik le róla a vércsomókat, s közben barátságukról biztosítják. Hallunk zsidókról, rendőrségről, párról, megszállókról, szerbekről, németekről, s néhány ismert újvidéki színhelyről. A második világháború alak- és szituációsablonjaira ismerhetünk. „Hamvas új világ következik” — mondják többször is. Majd a színpad jobb szélén megszólal egy szemüveges, jegyzőfüzetes nő: „A kirtartásról szól a film?” Miféle film? — csodálkozhat a néző. Az időnként vibráló ekránfény tehát filmre utal. Felvételeznek? Kik, hol, mikor? Kideríthetetlen, most is, később is. A kérdező hölgy ugyan még visszatér, de már a bordélyházi nők csábos öltözékében, kezében mikrofonnal, kérdez, jegyez és szeretkezik. Ő a prostituált újságíró. Egye-

nes beszéd, jól kiosztották a sajtónak. Általában gyakran és sokan szeretkeznek, vagy jelentőségteljesen beszélgetnek, mondataik azonban térben is, időben meghatározatlan kötődésűek, kóvályognak a szereplők feje felett, anélkül hogy kifejezetten bármelyikük tulajdona lennének. A másfél órányi előadás utolsó harmadában szemtanúi lehetünk egy legalább húszpercnyi vetkőzési-öltözési jelenetnek. Az előadásban Olga névre hallgató Gyenes Zita cselekszi, a látvány izgalmát fokozva bújik egyik ruhacsodából a másikba, s bár közben az életét tárja elének meg az őt figyelő néma férfi elé — a néma helyett Olga hol magyar, hol szerb mondataira egy másik férfi válaszolgat, aki itt a néma alteregója lehet, bár egyébként más szerepe van —, de mivel a nőnek nincs egyetlen őszinte mondata sem, nehezemre esik hallgatni, legföljebb gusztálom és számolom a ruhákat, hány lehet még a fogason, s találgatom, hányat vesz fel még közülük ebben a „drámai” jelenetben. Majd tanúi vagyunk egy fájdalmas szerelmi búcsúnak, amit vizuálisan érdekessé tesz a két szereplő alaktriplázása. Jelenetük az előadás legszebb részlete. De így sem hozza közelebb, értelmezi az egész előadást, amely láttán a néhány szépen megoldott, világított jelenet ellenére sem szabadulhatunk a gondolattól, hogy a ristici ismert ötletparádé továbbra sem egyéb merő külsőségnél, rendszer és folyamatosság nélküli. Egyes jelenetei kétségtelenül hangulatot ébresztenek, de az összkép az érthetlenségig következtelen. Egyesek színpadi esszéeknek mondják az efféle előadásokat, s ha szertelen, rögtönzések sorából álló csapongást értenek ezen, igazuk van, csakhogy az esszé több ennél, csak látszólag szertelen, az ötletek mélyén gondolat van s rendszer. Ez viszont itt hiányzik. A szép háromszoros búcsújelenet — színpadi megvalósítása feledteti a szituáció és a szöveg erősen melodramai jellegét! — folytatásaként az ágylepedők zászlókká válnak, s egybefonódik a szerb, a párt- és a magyar zászló, ami jelképnek is, színpadi megoldásnak is szép, de nyilván nem tekinthető teljes értékű válasznak az előadás kezdetén felénk intézett kérdésre: „... mikor valósul meg a kommunizmus itt Bácskában?”

Miért ilyen áttekinthetetlen ez az előadás? Mert netán azt szeretné közölni, tudatosítani velünk, hogy hasonlítunk a többnyire névtelen szereplőkhöz, összerosódunk, nincsen arcunk, egyéniségünk, mindenki mindenki lehet? Nincs azonosság tudatunk? Elképzelhető, de ennek érdekében sem célratörő Ljubiša Ristić rendezése, hiányzik belőle a tudatosságnak az a foka, ami nélkül az ötlet csak ötlet, esetleg szemet gyönyörködtető kép marad, nem lesz előadás. De lehet-e, ha az alapul szolgáló szöveg sem kevésbé kusza? Ha nem segíti a néző tájékozódását? Mert az *Attünetések* kétségtelenül cserbenhagyja azt, aki tudni szeretné, ki kicsoda, mikor s hol játszódik a történet. Még annak is problémái lehetnek, akik ismerik a dráma előzményét, a regényt, hát még annak, aki ezt nem olvasta.

Az előadás lényegében igyekszik hű lenni a regényhez, melynek igazi

főszereplője a konstrukció. Emlékező regényében Végel ugyanis három idősíkot szerkeszt egybe, három történetet vezet párhuzamosan. A jelenben egy filmforgatás zajlik, ennek a szerepe, hogy alkalmat adjon arra, ami a prózának ősidőktől fogva meghatározó sajátossága: elmesélni egy történetet. De a film emlékidézés is, mert az 1941. évi megszállást és a hozzá kapcsolódó illegális tevékenységet eleveníti fel. És emlékként jelennek meg a forgatást megelőző, mintegy tíz évvel korábbi események is: 1968 — a film készítőinek ifjúsága. Ismerve az író érdeklődését és hajlamát, azt várhatná az olvasó, hogy a közbülső, a 68-as szál adja majd a mű gerincét, mivel maga a forgatás csak alkalom, szituáció régi szituációk felidézésére, a 41-es megszállás pedig távoli is, idegen is számára ahhoz, hogy az élmény erejével tudjon róla írni. A regény azonban rácáfol elvárásainkra. A legterjedelmesebb a 41-es rész, 68 alig, jelzésszerűen van csak jelen. Ennél is nagyobb hibája a műnek, hogy a két történet között nincsenek igazi megfelelések. Tény, hogy minden korban vannak, lehetnek kételyeikkel viaskodó fiatal emberek, akik saját helyüket szeretnék tisztázni, akik nem szeretnének elfásulni, felszívódni az általános szellemi és lelki közönybe, de a különböző korszakok egymásra úsztatásához, az áttűnéshez mindez kevés; kell a két kor azonossága vagy nagy mértékű hasonlósága is. Ez pedig az *Áttűntetések*ben nincs meg, illetve csak a konstrukció síkján létezik, az idősíkok közötti váltások az író cikázásai, s nem tartalmi megfelelésekből adódnak. Az sem elegendő, hogy a filmet forgató színészek a 41-es történetben és szereplőkben saját 68-as problémáikra ismernek, mert Végel 41-ről kevesebbet mond a történelemkönyvek közhelyeinél, még inkább pedig, mert 68-ról ennél is kevesebb a közölnivalója. Hiába talált ki konstrukciót, ha ennek a működése nem magától adódik, hanem csak az író hozza működésbe — gombnyomásra.

Ugyanez figyelhető meg a regény alapján készült előadásban. Azzal a különbséggel, hogy ez még kevésbé érthető, követhető, konfúzabb. Hiányzik a filmforgatási keret, felismerhetetlenek az idősíkok, illetve csupán következtetni lehet 41-re, 68-ra, mélt hallunk róluk, de az egymásra fényképezésnek még a gondolata sem merülhet fel a regényt nem ismerő nézőben. Írt ugyan Végel egy erősen politikizáló szándékú bevezetőt, de ez sem kapcsolódik szervesen a folytatáshoz. Ami viszont közös a regényben és a drámában: a szólamszerűség; üres, sablonmondatokból épül fel az is, ez is. Sem élmény, sem felhajtó írói erő nincs bennük.

Az előadás sikeréhez lényegesen nem járulhat hozzá a fegyelmezett társulat három fiatal színészenek — Döbreinek, Bakotának és Törköly Leventének — vitathatatlan tehetsége sem, éppen úgy, mint ahogy Gyenes Zita, Varga Henrietta vagy Tanja Tasić szerényebb képessége sem befolyásolja meghatározóan. Ami megmaradt bennem, az néhány szép kép, és néhány dallam Lengyel Gábor zenéjéből.

GEROLD László